

Rola świadomości językowej i inicjacji literackiej w świetle nowej postawy programowej z języka polskiego

Filozofia nowej podstawy kształcenia ogólnego nie jest rewolucyjna, ale ewolucyjna, ukierunkowana na rozwój ucznia i wyższe efekty kształcenia. Nikomu nie zależy na wprowadzaniu zmian, które obniżyłyby poziom edukacji w naszym kraju. Dlatego nowa podstawa wskazuje nauczycielom pewien kierunek działań sprzyjających podnoszeniu jakości wykonywanej przez nich pracy. Choć zapisy rozporządzenia zaczną obowiązywać nauczycieli uczących w klasach IV – VI szkoły podstawowej dopiero w roku szkolnym 2012/2013, warto już dziś zastanowić się nad przyczynami proponowanych zmian, by dobrze przygotować się do realizacji stawianych nam zadań i być może już wcześniej uwzględnić je w pracy z dziećmi.

Wśród celów kształcenia – wymagań ogólnych w nowej podstawie programowej z języka polskiego znajdują się:

- I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji.
- II. Analiza i interpretacja tekstów kultury.
- III. Tworzenie wypowiedzi.

Jak przygotować uczniów do sprostanienia tym wymaganiom w czasach, w których coraz głośniejszą mówi się, że w mózgach dzieci nastąpiły pewne funkcjonalne zmiany powodujące, że ich relacja do języka polskiego jest niczym nasza do języka obcego? Więcej, że opiera się ona na systemie znaków ikonicznych, a nie na słowach i ich desygnatach. Stąd zjawisko powszechnego już, niestety, analfabetyzmu funkcjonalnego, który obserwujemy na co dzień, m.in. jako niezrozumienie tekstów i poleceń nauczyciela.

Należało by wyjść od przypomnienia, jak ważne w tym zakresie jest rozwijanie świadomości językowej człowieka w pierwszych latach życia i nauki. Naturalne zainteresowanie językiem występuje bowiem do ok. 10 – 11 roku życia i może mieć charakter intuicyjny i nie tworzyć spójnego systemu, ale może też być umotywowane i podbudowane wiedzą o języku. Świadomość językowa pojawia się wraz z rozwojem języka, w efekcie zaciekawienia nim. Definiowana jest jako poczucie językowe, zdawanie sobie przez dziecko sprawy z różnych faktów językowych oraz zainteresowanie się zjawiskami metajęzykowymi. Nie do przecenienia wydaje się tu rola nauczyciela języka polskiego, który na prowadzonych przez siebie lekcjach ma mnóstwo okazji do stosowania twórczych, kreatywnych zabaw językowych – bardzo lubianych przez dzieci i pozwalających na osiągnięcie celu, jakim jest stymulacja rozwoju językowej świadomości. Nie ma potrzeby wyważania już otwartych drzwi – w literaturze fachowej znajdziemy liczne przykłady zabaw i ćwiczeń lingwistycznych, np. takich:

- *Potteromania* - z liter znajdujących się w tym słowie trzeba ułożyć jak najwięcej nowych wyrazów (np.: terma, remat, norma itd.);
- *Jak się zaczyna, tak się kończy* – należy stworzyć jak najdłuższą listę wyrazów rozpoczynających się i kończących tą samą literą (np.: oko, rower, stos itd.);
- *Zaraźliwe słowa* – zadanie polega na zbudowaniu jak najdłuższego zdania, w którym wszystkie wyrazy, oprócz spójników i przyimków, rozpoczynają się tą samą literą (np.: Koleżanka Kasia Kowalska z Katowic kupiła kochanemu Krzysiu Krawcowi z Krakowa kolorową książeczkę o kulawym koniku Karino.) itp.

Inspiracją mogą być dla nas także ćwiczenia wywiedzione z treningu twórczości i odnoszące się do myślenia za pomocą języka, np.:

- *Tysiąc definicji* - wybieramy jakiś obiekt, powinniśmy go dobrze znać, więc najlepiej jeśli jest to przedmiot całkiem zwyczajny, np. but. Następnie tworzymy nieograniczoną ilość definicji, zaczynając od słów: but jest to... (np.: but jest to - ubranie dla stopy, negatyw stopy, obiekt zazdrości koleżanek itd.);
- *Życie jest jazdą na tygrysie, bo...* - ćwiczenie polega na uzupełnieniu tytułowego zdania na wiele różnych sposobów (np.: Życie jest jazdą na tygrysie, bo niesie wiele niebezpieczeństw, toczy się szybko, jest niezwykle itd.);
- *Łańcuch skojarzeń* – kojarzenie polegające na stopniowym oddalaniu się od idei wyjściowej dzięki wprowadzaniu kolejnych ogniw długiego łańcucha (np. chleb – ziarno, ziarno – zarodek, zarodek – płód, płód – dziecko, dziecko – szkoła itd.) itp.

Stosowanie tego typu zadań sprzyja kształtowaniu u uczniów umiejętności rozumienia znaczeń dosłownych i przenośnych, rozwijaniu świadomości języka jako wartościowego i wielofunkcyjnego narzędzia wypowiedzi, a więc realizacji celów kształcenia zapisanych w podstawie programowej.

Kolejne pytania jakie sobie zadajemy brzmią: Jak nauczyć współczesne, kodujące świat poprzez obrazy, dzieci czytania tekstów, a następnie ich tworzenia? Co zrobić, żeby dzieci nie tylko umiały, ale i chciały czytać?!

Niezwykle ważna w tym wymiarze jest odpowiednia inicjacja literacka, a więc świadome działania rodziców, opiekunów, nauczycieli, które doprowadzić mają do wytworzenia w dziecku potrzeby sięgania po literaturę. Człowiek nie rodzi się czytelnikiem. Rozbudzeniu czytelnictwa mogą pomóc następujące działania dostosowane do wieku dzieci:

- zabawy paluszkami (połączone z dźwiękami),
- wyliczanki,
- omawianie obrazków,
- czytanie dzieciom,
- uczenie oceniania książek,
- gromadzenie książek w domu, w szkole,
- pójście z dzieckiem do biblioteki.

Nieodzownym elementem na tej drodze jest pozytywny wzorzec – dorośli w otoczeniu dziecka czytają!

Jako nauczyciele nie mamy wpływu na zaistnienie wszystkich wymienionych kroków inicjacji literackiej, ale niektóre z nich są w naszym zasięgu. Poza tym powinniśmy wykorzystywać wszelkie inne dostępne sposoby, by zachęcać uczniów do czytania, np. poprzez:

- promocję biblioteki szkolnej;
- współpracę z nauczycielem bibliotekarzem (opracowanie elektronicznego systemu sprawdzania znajomości przeczytanych lektur);
- gry, zabawy i konkursy związane z czytaniem tekstów literackich (szczególnie w klasach młodszych);
- pracowanie z tekstem literackim w oparciu o środki audiowizualne (warta polecenia jest domena publiczna - wolnelektury.pl, która stanowi internetową bibliotekę udostępniającą opracowane i opatrzone komentarzami hipertekstowe lektury, także w wersjach audio);
- czytanie lektur i oglądanie ich adaptacji filmowych;
- wprowadzenie czytania fazowego (dzielenie na części dłuższych tekstów);
- omawianie lektur we fragmentach i zachęcanie do czytania całości utworu;

- współpracę z rodzicami (np. zapraszanie rodziców do klasy, by przeczytali dzieciom fragment swojej ulubionej książki z dzieciństwa) itd.

Ważne jest także, abyśmy pozwalali młodym czytelnikom mówić o lekturach w języku dziecięcych emocji, dzięki czemu czytanie będzie przyjemne i bliskie uczniom, a my zrealizujemy kolejny cel kształcenia - dzieci będą poznawały teksty kultury. Jak pracować dalej, by nauczyć je odbioru świadomego i refleksyjnego oraz wpływać na świadomość istnienia w tekście znaczeń ukrytych? Czyli jak nauczyć analizy i interpretacji tekstów kultury?

Jedną z dróg jest przestrzeganie zasady najpierw tekst, a potem jego kontekst. Uczeń prezentuje własne przeżycia wynikające z kontaktu z dziełem literackim, potem weryfikuje pierwszy odbiór oraz analizuje znaczenie symboliczne i umiejscawia je w kontekście, by w końcu odkryć wartości estetyczne i moralne. Zatem jak czytać tekst? - w ujęciu wielowymiarowym, holistycznym, np. tak:

- przeczytać tekst w postawie naiwnej,
- wskazać nadawcę (kto?, co o nim wiemy?) i adresata (do kogo?, co o nim wiemy?); ustalić relacje między nimi,
- określić temat całego tekstu i tematy poszczególnych części,
- wskazać intencję (np. zachęta do czegoś),
- określić punkt widzenia podmiotu mówiącego,
- przeanalizować strukturę całości tekstu, zdań, słownictwo (grupy słów, pola leksykalne) – w zakresie umiejętności uczniów,
- poszukać idei integrującej, spajającej całość,
- odnieść się do intertekstualności (zwłaszcza na wyższych poziomach i w pracy z uczniem zdolnym).

Nowa podstawa programowa nie sugeruje nam konkretnych rozwiązań metodycznych w zakresie realizacji celów kształcenia. Dlatego możemy korzystać z takich form i metod pracy, które sami uznamy za najlepsze. Warto jednak pamiętać, że na etapie szkoły podstawowej bardzo ważne jest, abyśmy możliwie często (nie znaczy zawsze!) odwoływali się do zabaw i gier dydaktycznych, przekładu intersemiotycznego, działań twórczych.

Realizując zadania wynikające z zapisów podstawy programowej (czy na pewno tylko nowej?!), nie możemy również zapominać o tym, że dzieci XXI wieku żyją w erze mediów audiowizualnych. Telewizja, prasa, radio czy Internet, a co za tym idzie ludzie pracujący w danych instytucjach, nie zawsze mają świadomość odpowiedzialności za poprawność językową przekazywanych informacji. Nowa swoboda, brak reguł w posługiwaniu się językiem polskim w mediach, budzi coraz większy niepokój tak językoznawców, jak i nas - nauczycieli. Dlatego choć podstawową zasadą organizacji lekcji języka polskiego jest praca z tekstem literackim, to aby przygotować uczniów do życia w rzeczywistości, musimy uwzględnić nieograniczony i trudny do zdefiniowania udział mass mediów w procesie uczenia.

Tworzenie wypowiedzi - kolejny cel kształcenia wskazany w podstawie programowej - może być przez nas dobrze zrealizowany, pod warunkiem, że nasi uczniowie będą umieli uważnie czytać i odbierać teksty stworzone przez innych. Jak wiadomo człowiek, który dobrze czyta tekst obcy – dobrze tworzy własny (nie dotyczy to tylko ortografii, interpunkcji i języka, gdyż tymi funkcjami zawiadują inne dyspozycje mózgu). Po raz kolejny zauważamy, że istotą procesu nauczania, w całej jego rozciągłości i złożoności, jest spójność poszczególnych elementów.

Język polski został wyróżniony w nowej podstawie spośród wszystkich pozostałych przedmiotów nauczania. Zapisano w niej, że jednym z najważniejszych zadań szkoły jest

kształcenie umiejętności posługiwania się językiem polskim, w tym dbałość o wzbogacanie słownictwa uczniów. Choć wypełnienie tego zadania należy do obowiązków wszystkich nauczycieli, nie tylko polonistów, to właśnie my najbardziej jesteśmy odpowiedzialni za edukację językową młodego pokolenia. Czy z realizacją postulatu wzmocnienia roli języka polskiego w edukacji musimy czekać do roku 2012? Myślę, że to pytanie nie wymaga już odpowiedzi.

AGNIESZKA FREJLICH

nauczycielka języka polskiego SP nr 12 w Częstochowie
doradca metodyczny SOD w Częstochowie

Bibliografia

1. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*. Rozporządzenie MEN z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół - załącznik nr 2.
2. E. Nęcka, *Trening twórczości*, Kraków 1998